

ANTİK ROMA SİYASİ KÜLTÜRÜNDE *DAMNATIO MEMORIAE*

Serpil AYTÜRE*

Makale Bilgisi

Başvuru: 27 Nisan 2022

Kabul: 14 Haziran 2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi**DOI:** 10.46931/aran.2022.16.1.2**Article Info**

Received: April 27, 2022

Accepted: June 14, 2022

Öz

Siyasi-toplumsal bir kınamayı ve yaptırımı ifade eden damnatio memoriae, lanetlenmiş bir imparatorun maddi ve kültürel mirasının yok edilmesi, aşağılanması ve "anının yeniden yorumlanması" yoluyla olumsuz nitelikleri içinde barındıran bir süreci ortaya koymaktadır. Bununla birlikte fiziksel kanıtların yok edilmesi ile gerçekleşen bu girişimler, anıların özünde silinemez olması ve iletişim yoluyla varlığını sürdürmesi bakımından bir çelişki yaratmaktadır. Bu çalışmada imparatorlara ve imparatorluk ailesine uygulanan yaptırımların onların "maddi mirası" ile etkileşime girme süreci ve bu sürecin bir imparatorun kimliğinin yeniden yorumlanmasında oynadığı rol ele alınarak bu yeniden yaratma girişiminin toplumsal bellek, mahkum ve halefinin imajı üzerindeki sonuçları Roma İmparatorluk Çağı'ndaki seçilmiş örnekler temelinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Damnatio Memoriae, Roma, Anı Siyaseti, Kimlik, Yeniden Kullanım*

Damnatio Memoriae in Ancient Roman Political Culture**Abstract**

Expressing a political-social condemnation and sanction, damnatio memoriae reveals a process that includes negative qualities through the destruction, humiliation and "reinterpretation of memory"

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Bitlis, Türkiye, sayture@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9690-8379

of a cursed emperor's material and cultural heritage. However, these attempts, realized by the destruction of physical evidence, create a paradox in themselves in that memories are essentially indelible and continue to exist through communication. In this study, the process of interaction of the sanctions imposed on the emperors and the imperial family with their "material heritage" and the role this interaction played in the reinterpretation of an emperor's identity and the consequences of this act of re-creation on the collective memory, the prisoner and the image of his successor were examined on the basis of selected examples from the Roman Imperial Age.

Keywords: *Damnatio Memoriae, Rome, Politics of Memory, Identity, Recycling*

Giriş

"Anının lanetlenmesi" anlamına gelen "*damnatio memoriae*", *perduellio* ve *crimen maiestatis* (vatana ihanet) veya "*hostis*" (devlet düşmanı) olarak kabul edilen kişiye karşı düzenlenen bir dizi tedbiri belirtmek için kullanılan bir terimdir.¹ Antik yazarlar, *memoriae* terimini bir kişinin anısının ve itibarının tahribatına atıfta bulunan *damnare*, *condamnare*, *accusare*, *abolere* veya *eradere* gibi lanetlemek, kınamak, suçlamak, yıkmak, ortadan kaldırmak anlamına gelen kelimelerle ve *damnatio memoriae*'nin temelini oluşturan tarihsel lanetleme süreciyle ilişkilendirmişlerdir.² *Damnatio Memoriae* bir taraftan mutlak terimlerle açıklanan bir laneti, diğer taraftan ise itiraza açık olan oldukça karmaşık bir

¹ Agata, Kubala, "Damnatio memoriae and Roman imperial art", Agnieszka Kluczevska-Wójcik & Jerzy Malinowski (ed.), *Politics of Erasure from "Damnatio Memoriae" to Alluring Void*, (Ed. Vol. XIII, Warszawa, 2014, 15; Lauren Hackworth, Petersen, "The Presence of "Damnatio Memoriae", *Roman Art, Notes in the History of Art*, Vol. 30, No. 2, (2011), 1.

² Suet. *Dom.* 23.1; "*Contra senatus adeo laetatus est, ut repleta certatim curia non temperaret, quin mortuum contumeliosissimo atque acerbissimo adclamationum genere laceraret, scalas etiam inferri clipeosque et imagines eius coram detrahi et ibidem solo affligi iuberet, novissime eradendos ubique titulos abolendamque omnem memoriam decerneret*". *Hist. Aug., Com.* 19.1; "*Parricidae gladiatoris memoria aboleatur, parricidae gladiatoris statuae detrahantur. impuri gladiatoris memoria aboleatur. gladiatorem in spoliario*". *Cod. Iust.* 1.3.23; "*Imperatores Valentinianus, Marcianus . Quoniam venerabilis recordationis Flavianus huius Almae urbis episcopus cum venerabili synodo innumerabilium paene sacerdotum, qui Chalcedone convenerunt, tanto ac tali decoratus est testimonio, ut Eutyches, qui contra senserat, cum scelaeratis dictis suis ab omnibus uno ore damnaretur, aboleatur quidem Eutychetis damnosa memoria, Flaviani autem laudabilis recordatio reveletur*". E. R. Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, Monumenta Graeca et Romana, Leiden, Boston, 2004, 2; Petersen, "The Presence of "Damnatio Memoriae", 1.

yaptırım sürecini ifade eden ve geniş bağlamda ele alınması gereken bir konudur.³ Bu lanetleme süreci, bazı araştırmacılar tarafından suçlanan bireylerin geçmişini kamuya açık kayıtlardan silme pratiği ya da kişinin anısının toplumsal bellekten silinmesine yönelik bilinçli bir “unutturma” girişimi olarak algılanırken bazılarında göre söz konusu “unutturma” girişimi aslında devlet düşmanlarının anılarını güçlendirme eğilimindeydi. Buradaki asıl amacın kişinin anısını yok etmek veya unutturmak yerine tahrif edilmiş tasvirleri kamusal alanlarda sergileyerek onurunu lekelemek olduğu da varsayılmaktadır.⁴ Bu yaptırıma maruz kalan kişinin siyasi, sosyal ve tarihsel imajına geri dönüşü olmayan bir şekilde zarar verilerek tarihsel saygı ve anma kaydından ahlaki kınama kaydına geçişi ifade eden bir algı değişimi yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu değişime göre anı lanetleme ile Romalıların birlikte yaşayabilecekleri bir geçmişi yeniden oluşturmaları sağlanıyordu.⁵ Dolayısıyla sıklıkla "anı yaptırımları" terimiyle atıfta bulunduğumuz gözden düşmüş, kötü tanımlanmış kişilerin anısına yapılan bu karmaşık saldırılarla gelişen ve yok etme/unutma süreci olarak düşünülen *damnatio memoriae*⁶ aslında yıkıcı bir yaptırım sürecinden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Anıya yönelik bu yaptırımlar, Romalı seçkin bir aileyi, sorunlu üyesinin hatırasını ortadan kaldırma yoluyla varlıklarını ve sosyal konumunu korumak için tasarlanmış gibi görünmektedir.⁷ Bu tür yaptırımlar, bir bakıma aile ile toplum, tarih ile toplumsal bellek arasındaki gerilimi ve uzlaşmayı da ortaya koymaktadır.

Uygulama Yöntemi

Bu süreç *senatus consultum*'a dayanarak imparator, Senato veya ordunun isteğiyle başlatılabildi. *Perduellio ve crimen maiestatis* ile

³ Laurens E, Tacoma, *Roman Political Culture: Seven Studies of the Senate and City Councils of Italy from the First to the Sixth Century AD.*, Oxford: Oxford University Press, 2020, 157; Florian, Krüpe, *Die Damnatio memoriae: Über die Vernichtung von Erinnerung. Eine Fallstudie zu Publius Septimius Geta (189 - 211 n.Chr)*, Gutenberg, 2011, 19.

⁴ C.W. Hedrick, *History and silence. Purge and rehabilitation of memory in late antiquity*, Austin 2000, s.92, 94,114.

⁵ Petersen, “The Presence of "Damnatio Memoriae", 6; E.R.Varner, “Portraits, Plots, and Politics: "Damnatio memoriae" and the Images of Imperial Women”, *Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. 46, 2001,41; Roma toplumunda birçok anı lanetleme örneği görülmesine ve bu cezalandırma yönteminin kökeninin Roma İmparatorluğundan önceki kültürlere kadar uzanmasına rağmen terim antik kökenli değildir.

⁶ Adrastos, Omissi, “Damnatio Memoriae or Creatio memoriae?: Memory Sanctions as Creative Processes in the Fourth Century AD”, *The Cambridge Classical Journal* 62, 2016, 170.

⁷ Harriet I.Flower, “Rethinking "Damnatio Memoriae": The Case of Cn. Calpurnius Piso Pater in AD 20, *Classical Antiquity* , Vol. 17, No. 2, 1998, 155.

suçlanan bir kişiye karşı ölümü sonrasında alınan bu tedbirler E.Vagner tarafından listelenmiştir.⁸ Bunlar *fasti*'den (resmi liste) ve hatıra yazıtlarından isim ve unvanların silinmesi, suçlanan kişilerin cenaze törenlerinde cenaze maskesi takma yasağı, suçlunun yazarı olduğu kitapların müsadere ve imhası, mülkünün kamulaştırılması, vasiyetlerin iptali, doğum günlerinin "*dies nefasti*" yani kötü alamet günü olarak belirlenmesi, ölüm yıldönümlerinin resmi tatil olarak kutlanması, evlerin kısmen veya tamamen yerle bir edilmesi, mahkum edilen kişinin *praenomen* (İlk ad) kullanımının yasaklanması, cesedinin parçalanması, büstlerinin kamuya açık alanlardan kaldırılması, yok edilmesi veya geri dönüştürülmesi gibi uygulamalardır.

Roma toplumunda lanetlenmiş olan imparatorların büstlerinin haleflerinin tasvirlerine dönüştürüldüğü birçok örnek bulunmaktadır.⁹ Siyasi kınamalar, hasar verilmiş, depoya atılmış veya geri dönüştürülmüş olan heykellerin ve sikkelerin üzerinde, silinmiş yazıtlarda, değiştirilmiş tarihi kabartmalarda somut bir şekilde ifade edilmiştir.¹⁰ Bu bağlamda bir heykelin gözleri, ağzı, burnu ve çenesi oyularak parçalara ayrılabilir, sistematik olarak hasar verilebilir veya gelecekte başka birinin tasvirlerine dönüştürülmek üzere depolanabilirdi.¹¹ Bununla birlikte lanetlemenin bir sonucu olarak kasıtlı olarak hasar verilmiş bir tasvir ile zamanın verdiği tahribat veya depresyon gibi doğal afetlerin verdiği zarar birbirinden ayırt edilebilirdi. Bu tarz tesadüfi hasarlar, heykelin herhangi bir yerinde oluşabilirken kasıtlı tahrif, genellikle duyu organlarına odaklanmaktaydı. *Damnatio Memoriae* uygulamalarında bir heykelin gözleri, burnu, ağzı ve bazen de kulakları tahrif edilirken görüntünün geri kalanı sağlam bırakılmaktaydı.¹² Heykellerdeki hayati duyu organlarına yapılan bu saldırılar ile onların görme, duyma ve konuşma yetenekleri bir bakıma ortadan kaldırılıyordu.¹³ Tasvirlerin fiziksel

⁸ Varner, "Portraits, Plots, and Politics: "Damnatio memoriae" and the Images of Imperial Women", 41; Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, Monumenta Graeca et Romana, 1.

⁹ Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, 4; John, Pollini, "Damnatio Memoriae in Stone: Two Portraits of Nero Recut to Vespasian in American Museums", *American Journal of Archaeology*, Vol. 88, No. 4, 1984, 547.

¹⁰ Varner, "Portraits, Plots, and Politics: "Damnatio memoriae" and the Images of Imperial Women", 41.

¹¹ Petersen, "The Presence of "Damnatio Memoriae", 6; Dale, Kinney, "Spolia. Damnatio" and renovatio memoriae", *Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. 42, 1997, 135.

¹² Varner, Portraits, Plots, and Politics: "Damnatio memoriae" and the Images of Imperial Women", 42.

¹³ Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, 3.

tahriri yoluyla gerçekleşen görsel anlamdaki bu kötülemedeki başka bir amaç da devrilmiş bir egemenin tasvirlerinin halkın arasında ölümünden sonra bir süre daha sergilenerek *infamia* (utanç- itibarsızlık) ve *iniuria*'ya (hakaret-intikam) maruz kalmasını sağlamaktır.

Cumhuriyet Döneminde *Damnatio Memoriae* Uygulamaları

Roma İmparatorluğu'ndan önce Eski Mezopotamya ve Mısır kültürlerinde ismin değiştirilmesi, silinmesi veya tasvirin bozulması ile gerçekleşen bazen de her ikisinin birden uygulandığı anının kasıtlı olarak yok edildiği anı lanetleme örnekleri bulunmaktadır. Eski Mısır'da *damnatio memoriae* uygulamaları ile III. Tuthmosis döneminde karşılaşmaktadır. Firavun henüz gençken üvey annesi Hatshepsut tahtı ondan gasp ettiği için ölümünün ardından onun anısını sildirmiştir.¹⁴ Bu süreçte Hatshepsut'un Deir el-Bahari tapınağındaki heykelleri, tapınak geçidinin yanındaki bir taş ocağına atılmış ve Karnak'taki Kızıl Şapel'den ona ait görseller kaldırılmıştır. Bu cezalandırma sürecinde dikkat çekici nokta ise onun sadece kraliyet unvanını sildirerek diğer isimlerinin korunmasıdır. Burada firavunun asıl amacının Hatshepsut'un bir zamanlar Mısır firavunu olduğunu tarihi kayıtlardan silmek olduğu anlaşılmaktadır. Firavunlar döneminde tanrıların isimleri de *damnatio memoriae* ile karşı karşıya kalmıştır.¹⁵ 18. hanedanın firavunu olan IV. Amenhotep'in Mısır'ın çoktanrılı dini yapısını değiştirip, Amon kültü etrafında monoteist bir dini yapılanmaya gitmesi üzerine kurduğu yeni düzen, toplum ve din adamları tarafından benimsenmemiştir. Bu nedenle Aton ve Amenhotep'in adı rahipler tarafından devlet arşivlerinden, dikilitaşlardan silinmiştir.

Mısır'da Greko-Romen döneminde de *damnatio memoriae* örnekleri ile karşılaşmaktadır.¹⁶ Ptolemaios döneminde Horwennefer¹⁷ ve Meroitik Krallar, VII. Ptolemaios Neos Philopator, X. Ptolemaios Alexander I, Marcus Antonious, XV. Ptolemaios¹⁸ ve VII. Kleopatra isimleri silinen

¹⁴ Heba, Magdy, "Damnatio Memoriae in Graeco-Roman Egypt", *International Journal of Humanities, Arts and Social Sciences*, 3(2), 2017, 78; Tuthmosis'in Yakın Doğu'daki askeri seferleri sırasında anı lanetleme cezasını öğrendiği ve Mısır'a döndükten sonra muhtemelen MÖ.1440'ta Hatshepsut'un anısını sildiği varsayılmaktadır.

¹⁵ Magdy, "Damnatio Memoriae in Graeco-Roman Egypt", 79.

¹⁶ Magdy, "Damnatio Memoriae in Graeco-Roman Egypt", 93- 94.

¹⁷ Ian, S., Moyer, Court, "Chora", and Culture in late Ptolemaic Egypt", *The American Journal of Philology*, Vol. 132, No. 1, 2011, 20; MÖ. 207-186 yılları arasındaki dönem Ptolemaios Krallığı'nın çeşitli tehlikelerle karşılaştığı ve zayıf düştüğü bir zamana denk gelmektedir. Bu dönemde Yukarı Mısır'da ortaya çıkan bir isyan sonucunda Horwennefer, bağımsız bir yönetim kurmuştur.

¹⁸ XV. Ptolemaios Philopator Philometor Caesar, Ptolemaios hanedanının son kralı olarak bilinmektedir.

yöneticiler arasında yer almaktadır. Roma döneminde Senato'nun anının lanetlenmesine ilişkin verdiği emirlere rağmen Roma'da ilan edilen tüm lanetleme emirleri Mısır'da uygulanmamıştır. Buna en iyi örnek, Mısır'daki tüm yazıtlarda adı bozulmadan kalan Nero'dur.¹⁹ Caligula, Domitianus, Commodus ve Geta gibi imparatorlar ise Mısır'da lanetlenen diğer imparatorlardır. Ayrıca Cornelius Gallus,²⁰ M. Mettius Rufus²¹ ve C. Vibius Maximus²² gibi Mısır valilerinin de anısı lanetlenmiştir. Ptolemaios Roma'sında anının silinmesine dair örneklerle genellikle Hellence ve Latince yazıtlarda karşılaşılmaktadır. Bununla birlikte Geta'nın istisna teşkil ettiği bir örneğin²³ dışında hüküm giymiş imparatorların hiyeroglif isimlerinin ve yazıtlarının Mısır tapınaklarının duvarlarındaki kartuşların içinde bozulmadan kaldığı görülmektedir.

Roma tarihinde *damnatio memoriae*'ye ilişkin örnekler ise Cumhuriyet döneminden önce görülmemektedir. G. Sempronius Gracchus²⁴ ve M. Fulvius Flaccus²⁵ bu uygulamanın kurbanları arasındadır.²⁶ Gracchus ve Flaccus'a yönelik saldırılar ve söylemler değerlendirildiğinde Roma dünyasında bu dönemde oluşan yeni bir siyasal tablo ile karşılaşılmaktadır.²⁷ Bu süreçte mahkemeye sevk edilmeden öldürülen Flaccus ve Gracchus'un ölü bedenleri ve aile üyeleri çeşitli biçimlerde cezalandırılmışlardır.²⁸ Başları kesilen cesetleri, aileleri tarafından bir cenaze töreni düzenlenmesine izin

¹⁹ Magdy, "Damnatio Memoriae in Graeco-Roman Egypt", 93- 94; Yazıtların varlığına rağmen Nero'nun Mısır'daki heykellerinin yeniden dönüştürüldüğünü de göz ardı etmemek gerekir.

²⁰ Suetonius, Cornelius Gallus'u Augustus'un dostları arasında adı kötüye çıkan isimlerden biri olarak göstermektedir. Gallus, Mısır *praefectus* olduğunda Augustus'a yönelik kötü niyetli tutumu nedeniyle Senato'nun kararı gereğince intihara zorlanmıştır. Bk. Suet. *Aug.* LXVI.

²¹ Mettius Rufus, Domitianus döneminde 89- 91/92 arasında Mısır valiliği yapmıştır.

²² Gaius Vibius Maximus, Traianus döneminde MS 103 Ağustos'tan Mart 107'ye kadar Mısır'da valilik yapmıştır.

²³ Geta, adının hem hiyerogliflerden ve hem de Hellence yazıtlarından çıkarılması bakımından Mısır'da istisna teşkil eden örneklerdendir.

²⁴ MÖ.123 yılı halk *tribunusu*.

²⁵ MÖ.125 yılı *consulü*.

²⁶ Plut. *Gracc.* 37.16, 39.18; Mariana, Bodnaruk, "The Politics of Memory and Visual Politics: Comparing the Self-Representations of Constantine and Augustus", Judith Rasson and Marianne Sághy(ed.), *Central European University Budapest Department of Medieval Studies*, , *Annual of Medieval Studies at ceu*, Vol. 19 (2013), 14

²⁷ H. I. Flower, *The Art of Forgetting. Disgrace and Oblivion in Roman Political Culture*, Studies in the history of Greece and Rome, Chapel Hill, 2006, 76.

²⁸ Plut. *Gracc.* 38.17.

verilmeden Tiber nehrine atılmış ve aile içinde yas tutmak yasaklanmıştır.²⁹ Gracchus'un yasaları iptal edilmiş, aile üyeleri, sosyal ve ekonomik statülerini kaybetmekle tehdit edilmiş, Gracchus'un eşi Licinnia'nın çeyizine usulsüzce el konulmuştur. Söz konusu bu cezai yaptırımların son derece geniş kapsamlı bir şekilde aileye, hatta reşit olmayan bazı çocuklara ve kadınlara karşı misillemeleri içerdiği anlaşılmaktadır.³⁰ Bu kişilerin ölümü ile sonuçlanan kanlı çatışmaların ardından onların siyasi başarılarına dair kanıtlar da yok edilmiştir. Ancak bu kararın resmi bir ceza haline gelişi, Marcus Antonius'un Actium Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra Octavianus ile olan mücadelesinin ardından gerçekleşmiştir. Marcus Antonius'un Octavianus ile olan rekabeti sürecinde gözden düşmesine rağmen onu unutulmaya terk eden bir Senato kararı bulunmuyordu. Bununla birlikte Octavianus tarafından *hostis* olarak ilan edildiği zaman siyasi muhaliflerinin onu anması karşılığında bazı cezaların uygulanma fırsatı doğmuştur.³¹ Antonius'un Kleopatra ile evlenmesinin ardından Roma topraklarını çocuklarına bırakması, Parth savaşı sonucunda aldığı yenilgi ve Octavianus tarafından Antonius'un vasiyetinin Senato'da okunması³² ile birlikte halk ve Senato üzerinde oluşan olumsuz hava onun vatan haini ilan edilmesi için gerekli koşulları hazırlamıştır. Bu tarihten sonra M. Antonius'un doğum günü devlet için yas, ölümü ise tatil günü olarak ilan edilmiştir. Heykelleri parçalanmış,³³ ailesinin servetine el konulmuştur. Bununla birlikte Marcus Antonius'un adı, Roma'daki *consul* listesinden çıkarılarak *praenomen*'inin ailesi tarafından kullanılması yasaklanmıştır.³⁴ Bir varsayım göre Octavianus, kız kardeşi Octavia³⁵ ve çocukları için M. Antonius'un anısına

²⁹ Bu ailelerin mülküne el konularak Fulvius Flaccus'un evi yıktırılmış, Flaccus'un küçük oğlu olmak üzere bazı çocuklar da bu gerginlik ortamında öldürülmüştür. Bk. Plut. *Gracc.* 38.17

³⁰ Flower, *The Art of Forgetting. Disgrace and Oblivion in Roman Political Culture*, 76

³¹ Kubala, "Damnatio memoriae and Roman imperial art", 15; Anna, Daguët-Gagey, "la mémoire et sa condamnation dans le monde romain : l'éloquence de l'oubli ?", *e-spania*, vol 40, 2021, 8.

³² Diler, Tamer, *Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coercendis*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, 108.

³³ Plut. *Ant.* 86

³⁴ Plut. 49.6; Magdy, "Damnatio Memoriae in Graeco-Roman Egypt", 82; Bu yasaklama ile birlikte Marcus Antonius'un oğlu, Iullus Antonius adını almıştır. Tamer, *Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coercendis*, 116; Iullus Antonius, Augustus'un kızı Iulia ile olan ilişkisi nedeniyle ölüme mahkum edildi. Bazı yazarlara göre esas ölüm sebebi zina değil, Augustus'un yönetimine karşı komplolar hazırlığı içinde olmasıydı.

³⁵ Antonius'un üç karısından yedi çocuğu bulunmaktaydı. Bunlardan yaşça büyük olan Antyllus öldürülmüş, diğer çocukları ise Octavia tarafından evlatlık alınarak yetiştirilmiştir. Bk. Plut. *Ant.* 87.1

yönelik bazı yaptırımları daha sonradan kısmen kaldırtmış ve Antonius'un adının MÖ 19'da Roma'daki Augustus üçlü kemeri üzerindeki muzafferler listesi içinde yer almasını sağlamıştır.³⁶ Her halükarda, bu anı rehabilitasyonundan sonra bile Mısır'daki yazıtlarda M. Antonius'tan söz edilmemektedir. Ayrıca onunla birlikte VII. Kleopatra'nın da aynı kaderi paylaştığı ve adının Ptolemaios Mısır'ındaki yazıtlardan çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Octavianus, Marcus Antonius'un Mısır politikalarını kullanarak Cumhuriyet dönemindeki başarılarını gölgede bırakmayı ve kendisinden önce gelen yok etmek istediği siyasi geçmişin bir parçasını yeniden yorumlayarak kendi konumunu sağlamlaştırmayı başarmıştır.

İmparatorluk Döneminde Anı Siyaseti

Anılar, özellikle Roma'nın kayıtlı tarihinin bir parçası olmada muazzam bir paya sahip olan seçkin/güçlü bireylerin ve ailelerin yaşamlarında merkezi bir rol oynamıştır.³⁷ Siyasi otoritenin canlı ifadeleri olarak görünen ve onun prestijini yansıtan imparatorluk tasvirleri, kamusal alanlarda geniş kitlelere ulaşmak üzere yayılıp sergilenerek Roma toplumunun en uzak noktalarına varana dek nüfuz etmiştir.³⁸ Bununla birlikte "kötü" bir imparatorun kimliğinin ya da anısının toplumsal bellekten silinmesi ile ilgili yaptırımlar, imparatorluk döneminde *damnatio memoriae* uygulamasının temel ideolojik amaçlarından birini oluşturmuştur. Bu bağlamda Romalıların kendi kayıtlı tarihlerini yeniden yazma çabalarının³⁹ ve bu yaptırımların amacının gelecekteki yöneticiler için siyasi bir uyarı niteliği taşıdığı da söylenebilir.⁴⁰ Roma'daki on binlerce vatandaşın tanıklık ettiği ve parçası olduğu bu lanetleme sürecinde yaşanan gelişmelerin kapsamlı bir şekilde anlaşılması bakımından bir imparatorun kimliğinin bir tiran olarak yeniden yorumlanmasını çeşitli açılardan incelemek gerekmektedir.⁴¹ Yeni bir toplumsal bellek figürünün yaratılmasının önkoşulu olan ve Roma anı siyasetinde önemli rol oynayan bu "yeniden

³⁶ Magdy, "Damnatio Memoriae in Graeco-Roman Egypt", 82; Bu iyileştirmenin çok daha sonra muhtemelen Caligula ve Claudius'un hükümdarlığı altında gerçekleştiği de varsayılmaktadır.

³⁷ Petersen, "The Presence of "Damnatio Memoriae", 1.

³⁸ Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, Monumenta Graeca et Romana, 1

³⁹ Petersen, "The Presence of "Damnatio Memoriae", 1.

⁴⁰ Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, Monumenta Graeca et Romana, 2.

⁴¹ Nigel James, Heathcote, *Damnatio Memoriae and Exemplarity in Imperial Rome: From the Julio-Claudians to the Severans*, The University of Warwick Department of Classics and Ancient History, In Fulfilment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in Classics and Ancient History Volume 1 of 2., 2020, 47.

yorumlama” süreci, Nero, Domitianus ve Commodus’a yönelik yaptırımlar temelinde değerlendirilmiştir.

Iulius-Claudius hanedanının son imparatoru olan Nero, anısı lanetlenen imparatorlar arasındadır. Kasıtlı olarak zarar verilen tasvirleri, kendisine karşı ilan edilen *damnatio memoriae*'nin tanıklığını yansıtmaktadır. 9 Haziran 68'de intihara zorlandıktan sonra Nero'nun günümüze ulaşan beş tasviri saldırıya uğramıştır.⁴² Historia Augusta'da Hadrianus tarafından Nero'ya adanmış bir heykelin yüzünün bozulması emri verildikten sonra Güneş'e adandığı aktarılmıştır.⁴³ Bununla birlikte erken dönem Hıristiyan yazarı Lactantius, zalim olarak adlandırdığı imparatorlara tanrısal yargıyı ispatlamaya çalıştığı eserinde, Hıristiyanlara yaptığı işkenceler yüzünden “*primus omnium persecutus dei servos*” yani Tanrı kullarına ilk zulmeden olarak suçladığı Nero'nun ölümü hakkında şunları söylemiştir:⁴⁴

“...kötü ve cani bir tiran olan Nero, eşsiz cemaati dağıtmak ve hakikati yok etmek için harekete geçti ve Tanrı'nın kullarına ilk zulmeden olarak, Petrus'u çarmıha gerdi ve Paulus'u katletti. Ancak Nero cezasız kalmadı. Zira Tanrı gözlerini kendi halkının kederine çevirdi. Böylece gücün doruğundan devrildiğinde ve en yüksek makamdan düştüğünde, böylesine kötü bir canavar için yeryüzünde defin yeri görülmediğinden, güçsüz tiran aniden yok oldu”.

Anısı lanetlenen imparatorlardan biri Flavius Hanedanı'nın son imparatoru Titus Flavius Domitianus'tur.⁴⁵ Suetonius'un ifadesiyle “*tiranlığın tüm gücünü sınırsızca kullanan*” Domitianus, MS. 96'da bir saray komplosunun kurbanı oldu.⁴⁶ Suetonius, Domitianus'un imparator olmadan önce dürüst ve cömert biri olduğunu egemenliğinin başında ise kan dökmenin her türüne karşı olan yaklaşımını vurgulamaktadır.⁴⁷ Ancak bir

⁴² Suet, *Nero* XLIX; E. R. Varner, “Punishment after death: mutilation of images and corpse abuse in ancient Rome”, *Mortality*, Vol. 6, No. 1, 2001, 48; Nero'nun Sardegna Adası'ndaki Cagliari'deki büstlerinden birinin kaş, göz, burun, dudak ve çene kısmı büyük bir hasar görmüştür.

⁴³ HA. *Had.* XIX

⁴⁴ İkinci zalim olarak işaret ettiği Domitianus için de benzer ifadeleri kullanmış ve ondan alınan intikam olarak anısının lanetlendiğini ifade etmiştir. Lactant. II, 7 dn. 4; Lactant. III, 2-3; Bu konuya ilişkin ayrıca Bk. Euseb. *Hist.Ecc.* XVII.147

⁴⁵ Suet. *Dom.* XXIII; Lactant. II, 7; III, 2-3; Euseb. *Hist.Ecc.* XVII

⁴⁶ Suet. *Dom.* XII.I

⁴⁷ Suet. *Dom.* IX

süre sonra aralarında sanatçıların,⁴⁸ tarihçilerin, senatör, *consul* ya da *proconsuller*in bulunduğu kişileri önemsiz nedenlerden ötürü öldürdüğüne işaret etmektedir.⁴⁹

İmparatorun öldürülmesinin ardından yapılan Senato toplantısında anısına yönelik ağır yaptırımlar uygulanmıştır.⁵⁰ Suetonius'un Roma anı lanetleme yaptırımlarının uygulandığı iki ana prosedür olan yazıtlara ve tasvirlere uygulanan hasar ve saldırıları doğrulayan aktarımları şöyledir:⁵¹

“Halk Domitianus’un ölümüne ilgisiz kaldı, askerler çok etkilenip onu tanrılaştırmaya kalkıştılar, başlarında önyak olacak birileri olsa öç almaya da hazır dılar; kısa süre sonra onu öldürenlerin çok acımasızca cezalandırılmasını istediler. Tersine senatörler çok sevindi, yarışircasına Senato’yu doldurdular, ölmüş imparatora son derece ağır ve sert sözler yağdırmaktan kendilerini alamadılar, merdiven getirilmesini, onun kalkanlarının ve büstlerinin sökülüp yere atılmasını buyurdular, en sonunda da onunla ilgili her yerdeki yazıtların silinmesine ve onu anımsatacak her anıyı yok etmeye karar verdiler”.

Domitianus'un birçok altın heykelinin Roma halkı tarafından intikamcı bir ruhla yıkılması, Plinius’un ifadesiyle bir zamanlar hayatta olan Domitianus’un kanının dökülmesi ve ona acı verilmesiyle eşdeğerdi.⁵² Nerva-Antoninus hanedanı, selefleri Flaviuslar’ın özellikle de Domitianus’un anısını yok etme konusunda oldukça etkili oldu.⁵³ Onunla ilgili her mimari yapı veya sanat eseri değiştirildi. Söz konusu döneme ve imparatorlara ait heykeller ve

⁴⁸ Aslen Mısırlı olan Paris, Domitianus döneminde tanınmış bir Pantomim sanatçısıydı. MS.83 yılında karısıyla aşk yaşadığı gerekçesiyle öldürülmüştür. İmparator, Paris’in küçük yaşta ve hasta olan öğrencisini de görüntüsü ve sanatını hocası Paris’e benzettiği için öldürtmüştü. Bk. Suet. *Dom. X*

⁴⁹ Suet. *Dom. IX*

⁵⁰ Suet. *Dom. XVII*; *18 Eylül’de kırk beş yaşındayken, egemenliğinin on beşinci yılında öldürüldü. Sıradan bir tabut içinde yoksulların ölü gömücülerinin taşıdığı cesedini sütninesi Phyllis, Latina Yolu üzerindeki çiftliğinde yaktı*”; Bk. Ida, Östenberg, “Damnatio Memoriae Inscribed: The Materiality of Cultural Repressions”, Andrej Petrovic, Ivana Petrovic, Edmund Thomas (ed.), *The Materiality of Text- Placement, Perception, and Presence of Inscribed Texts in Classical Antiquity*, Brill. Leiden. Boston (2019), 324.

⁵¹ Suet. *Dom. XXIII*; Ida, Östenberg, “Damnatio Memoriae Inscribed: The Materiality of Cultural Repressions”,324.

⁵² M. Carroll, “Memoria and Damnatio Memoriae. Preserving and erasing identities in Roman funerary commemoration”, *Living through the dead. Burial and commemoration in the Classical world, Studies in funerary archaeology v. 5*, Havertown 2011, 73.

⁵³ Arturo, Joseph, “The Survival of the Damned: a Case Study of the Damnatio Memoriae”, Tabanao Tablan III, 2020, 123.

tasvirler, sonraki imparator Nerva'nın tasvirlerine dönüştürülmek üzere yeniden şekillendirildi.⁵⁴ Joseph'e göre antik yazarlardan Suetonius, Plinius ve Tacitus, Nerva - Antoninus hanedanının yükselişinden kaynaklanan yeni siyasi ortam sebebiyle eserlerini yazarken Domitianus'un yönetimine karşı düşmanca tavır sergilemiştir.⁵⁵ Böylece ölen imparatorun başarılarını küçümseyip itibarsızlaştırarak yeni yöneticilerinin gözüne girmeyi garanti altına almışlardır. Yeni hanedan üyeleri ise kendilerini Domitianus'a göre "daha iyi" yöneticiler olarak konumlandırarak imparatorluk üzerindeki otoritelerini güvence altına almayı başarmışlardır. Joseph, Suetonius'un eski hanedanı tiran olarak göstermek için kasıtlı olarak saldırgan bir üslupla olumsuz niteliklerini ön plana çıkardığına işaret etmektedir. Aynı ifade biçimini Nero'ya da yönlendirerek her iki imparatorun da "seleflerinin soylu erdemlerinden ve mirasından uzaklaştıklarını" söylemiştir.⁵⁶ Suetonius, bu iki imparatorun özelliklerini birbiri ile ilişkilendirirken Domitianus'u Nero ile aynı kusurları sergileyen Roma imparatorluğunun tiranı olarak sergilemiştir.⁵⁷ Genç Plinius ise Domitianus'un siyasi kariyerinin gerçekliğinden şüphe ederek askeri başarılarını eleştirmiştir. Traianus'un saltanatına övgü niteliğinde olan Panegyricus adlı eserinin bazı bölümlerinde Domitianus'tan "kötü" bir imparator olarak bahsederken duyduğu hoşnutsuzluğu şu sözlerle yansıtmaktadır:⁵⁸

⁵⁴ Joseph, *The Survival of the Damned: a Case Study of the Damnatio Memoriae*, 135; Dion Chrys, *or.* 31' de Rodosluların kamuya tahsis edilmiş olan heykelleri farklı kullanımlar için yeniden değerlendirmeleri ile ilgili şu sözleri ifade etmiştir: "*Bir bireyin tasvirini bir başkasınınkıymış gibi göstermek aldatıcı ve bir şekilde aşağılayıcıydı. Rodosluların heykelleri aktörler gibidir...farklı zamanlarda farklı roller üstlenirler...bir zaman bir Hellen, başka bir zaman bir Roma ve daha sonra bir Makedon ya da Pers...Bazı heykellerde aldatma o kadar açıktır ki gören kişi aldatmanın hemen farkına varır*". Kinney, "Spolia. Damnatio" and renovatio memoriae", 135'te Dion Khrysostomos'un söyleminde itiraz ettiği geri dönüşümün tamamen yasal olduğunu, dini bir adak olmadığı sürece halka açık bir anıtın değiştirilebileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte imparatorluk büstleri içinde Augustus'un tasvirleri ile ilgili özel bir durum bulunmaktaydı. Augustus heykelinin başını başka bir imparator için değiştirmek vatana ihanetle suçlanmak için bir gerekçe sayılmaktaydı. Suet. *Tib.* LVIII'da Augustus'un heykelinin başını bir başkası ile değiştirmek üzere yakalanan bir kişinin Senato tarafından yargılanarak mahkum edildiği ve Augustus'un heykellerinden birinin yanında köle dövmenin ya da birinin üstünü değiştirmesinin dahi ölüm cezası gerektiren suçlar kapsamına alındığı aktarılmıştır.

⁵⁵ Tac. *Ag.*, 45; Suet. XII,XV,XXIII; Joseph, *The Survival of the Damned: a Case Study of the Damnatio Memoriae*, 123-124.

⁵⁶ Suet. *Nero* I,II: "*Atalarının her birisinin kusurlarını sanki miras kalmış gibi alan Nero'nun atalarının erdemlerinden yoksun olduğu kolayca anlaşılabilir diye bu aileden pek çok kişi tanınmalıdır diye düşünüyorum*". ; Susan A. Curry, *Nero Quadripes, Arethusa*, Vol. 47, No. 2, 2014, 227-228.

⁵⁷ Joseph, *The Survival of the Damned: a Case Study of the Damnatio Memoriae*, 125-126.

⁵⁸ Joseph, *The Survival of the Damned: a Case Study of the Damnatio Memoriae*, 126.

“Önceki saltanatlar sırasında barbarlar küstahlaştılar ve artık özgürlüklerini kazanmak için değil, bizi köleleştirmek için savaştılar. Ama tahta çıktığınızda yine korkudan ve emirlerinize itaat etme isteğinden ilham aldılar”.

Bu alıntı ile Plinius, Traianus’un başarılarını överken Domitianus’un askeri pasifliğinin düşmanları cesaretlendirerek onların imparatorluğu tehdit etmesi için gerekli ortamı sağladığına vurgu yapmaktadır. Tarihçiler, Plinius’un ifadelerinin hizmet anlayışına vurgu yapan ve yönetmeye yetkin olduğu için hükmetmeyi seçen Senato’nun yönetici idealinin bir tür manifestosu olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁹

Historia Augusta adlı eserde yer alan bir pasaj, yine “kötü” imparator olarak ifade edilen Commodus’un anısını silme sürecini ortaya koymaktadır.⁶⁰ Pasaja göre Commodus’un cesedi *procurator patrimonii*⁶¹ olan Pertinax’ın emriyle, Livius Laurensis’in, *consul* adayı olan Fabius Cilo’ya teslim edilerek gece vakti gömüldü. Bu duruma karşı çıkan Senato buna şu sözlerle tepki gösterdi: “*Hangi yetkiyle onu gömdüler? Gömülen katil mezarından çıkarılıp, yerde sürüklensin!*”. Cingius Severus adındaki din adamı onu gömmenin bir suç olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:⁶²

“...Kendi vatandaşlarının sonunu getirmek ve şahsını rezil etmekten başka bir amaç için yaşamamış ve kendi onuruna bu kararı almaya bizi zorlayan adamın heykelleri, benim fikrime göre yok edilmelidir. Ayrıca ismi, bütün kamu yapılarından, özel kayıtlardan ve anıtlardan silinmeli, aylar da bu musibet devletin başına geçtiğinde nasıl adlandırılıyorsa yine öyle adlandırılmalıdır”.

Historia Augusta’da Commodus ile ilgili pasajın açıkça gösterdiği gibi heykeller, ölülerin bedenleri ile birlikte birincil hedef gibi

⁵⁹ Betty Radice, “Pliny and ‘Panegyricus’”, *Greece & Rome*, 1968, Vol. 15, No. 2, 1968, 168-169; Ayşe Yakut, “Dion Khrystostomos’un Söylevlerinde «Roma İmparatoru»na İlişkin Terminolojisi”, *Archivum Anatolicum*, 14/2, 2020, 373; Dion Khrystostomos, Domitianus’tan bir kez *daimôn ponêros* ve bir kez *monarkhos* olarak adlandırması dışında, çoğunlukla *tyrannos* olarak bahsetmiştir. Dion’un Domitianus için bu terim ve sözcükleri kullanması, Domitianus tarafından sürgüne gönderilmesinin bir sonucu olarak imparatora beslediği kişisel nefretini yansıtmakta ve imparatoru bir *princeps* olarak tanımadığını açıkça göstermektedir. Bk. Dion. Chry. *or.* 45.1, 20.24, 6.50; 56; 58; 59; 13.1, 40.12, 50.8.

⁶⁰ HA. *Com.* XX, dn.68; Huet, 2004, 238

⁶¹ İmparatora ait mal varlığından sorumlu görevli.

⁶² HA. *Com.* XX

görülmektedir.⁶³ Bunların büyük bir kalabalık tarafından yok edilmesi veya sürüklenip parçalanması, söz konusu heykellerin tam anlamıyla bir nesne olarak algılanmadığını tam tersine halkın bir karaktere yönelik intikam susuzluğunu tatmin eden bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Sonuç

“*Damnatio Memoriae*” toplumların geçmişlerinin algısını değiştirmeyi amaçlayan stratejik girişimler olarak yüzyıllar boyunca uygulanmıştır. Tarihi kayıtlardan böylesine kapsamlı bir silme-unutturma girişimi, geçmişi reddetmek yerine onu itibarsızlaştırarak yeniden kurgulamaya yönelik olan siyasi anı manipülasyonunun parçası gibi görünmektedir.⁶⁴ Bu uygulamanın arka planı ise geçmişin sansürlenmesi yoluyla iktidarın gücünün gösterilmesine yönelik girişimlerle açıklık kazanmaktadır. Bu süreç anının tamamen silinmesi yerine bir bakıma iktidarın ve onun yönetiminin lanetlenerek karanlık yönünün vurgulanması yoluyla yenilgisini daha büyük hale getiren bir yeniden dönüşümdür. Bu amaçla sanatsal nesnelerin fiziksel olarak değiştirilmesi veya tahrip edilmesi, özne ve toplum arasında etkili görsel ve fiziksel bir iletişim aracı haline gelmiştir. Tasvirlerin yok edilmesini zorunlu kılan resmi yaptırımlar ise muzaffer imparatorun yeni statüsünü bildirirken halkın bu lanetleme sürecine tasvirlerin ve cesetlerin parçalanması yoluyla katılımı, mahkum edilen imparatorların politikalarına ve kişiliklerine yönelik memnuniyetsizliğini sergilemiş, ayrıca yeni rejime sadakatlerini veya bağlılıklarını bildirmelerine de hizmet etmiştir. Biçimi bozulmuş tasvirler ile istismara uğramış cesetler arasındaki yakın ilişki, imgelerin hürmet edilebilecek ya da aşağılanabilecek yöneticilerin sanatsal düzenlemeleri olarak güçlü işlevini de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda zarar verilen tasvirlerde özellikle duyu organlarının şeklinin bozulması, onların beden ve cesetlerle olan kavramsal bağlantısını ve aynı zamanda devrilen tiranlara karşı halkın öfkesini boşaltmak için önemli bir arınma-rahatlama unsuru taşıdığını da göstermektedir.

⁶³ Valérie, Huet, “Images et damnatio memoriae” Cahiers du Centre Gustave Glotz, Vol. 15, 2004, 237, 239.

⁶⁴ Jessica, Hughes, “Memory and the Roman Viewer: Looking at the Arch of Constantine”, Karl Galinsky (ed.), *Memoria Romana: Memory in Rome and Rome in Memory, Memoirs of the American Academy in Rome*. Supplementary Volumes, Vol. 10, (2014), 103-117; Marija, Kolega, “Primjer damnatio memoriae u Enoni: Kaligula / August”, *Ars Adriatica* 7, 2017, 28; Joseph, The Survival of the Damned: a Case Study of the Damnatio Memoriae”, 135; Carroll, “Memoria and Damnatio Memoriae. Preserving and erasing identities in Roman funerary commemoration”, 73; Varner, Punishment after death: mutilation of images and corpse abuse in ancient Rome”, 45.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Kısaltma ve Kullanılan Metin

- Cod. Iust. Retractavit Paulus Krueger (Corpus Iuris Civilis, vol. II) 1934.
- Dion Chrys. *or.* Dio Chrysostom: Discourses, Trans. J. W. Cohoon – H. L. Crosby. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1940.
- Euseb. *Hist.Ecc* Eusebius, Ecclesiastical History, trans. by Arthur Cushman McGiffert (1861-1933), Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series, Vol. 1. Edited by Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1890.
- HA. *Had.* Historia Augusta, *De Vita Hadriani= Hadrianus*, (çev. Recai Tekoğlu), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.
- ...*Com.* Historia Augusta, *Hadrianus'tan Clodius Albinus'a Roma İmparatorları*, c.I, (çev. Samet Özgüler), Kronik Kitap, İstanbul, 2021.
- Lactant. Lactantius, *De Mortibus Persecutorum: Zalimlerin Ölümleri Üzerine*, (çev. Tuğçe Ünver), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2021.
- Plut. *Gracc.* Plutarkhos, *Gracchus Kardeşler*, (çev. Sema Sandalcı), 1. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 2001.
- ...*Ant.* Plutarkhos Marcus Antonius (çev. M. Özaktürk) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- ...*Cic.* Plutarkhos, *The Parallel Lives*, by Bernadotte Perrin Loeb Classical Library edition (Cambridge, MA and London) 1920.
- Suet. Suetonius, *De Vita Caesarum: Vita Augusti= On İki Caesar'in Yaşamı*, (çev. Gül Özaktürk- Ü.Fafo Telatar), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019.
- Tac. Cornelius Tacitus. *Complete Works of Tacitus*. (çev. Alfred John Church, William Jackson Brodribb, Sara Bryant, New York, 1942.

Modern Kaynaklar

- Bodnaruk, Mariana, “The Politics of Memory and Visual Politics: Comparing the Self-Representations of Constantine and Augustus”, ed. Judith Rasson and Marianne Sággy, *Central European University Budapest Department of Medieval Studies*, , *Annual of Medieval Studies at ceu*, Vol. 19 2013, 9-32.
- Carroll, M., “Memoria and Damnatio Memoriae. Preserving and erasing identities in Roman funerary commemoration”, *Living through the dead. Burial and commemoration in the Classical world, Studies in funerary archaeology* v. 5, Havertown 2011, 65–90
- Curry, Susan A., “Nero Quadripes”, *Arethusa* , Vol. 47, No. 2, 2014, 197-230.

- Daguet-Gagey, Anna, “la mémoire et sa condamnation dans le monde romain : l'éloquence de l'oubli ?”, *e-spania*, vol 40, 2021.
- Flower, H. I., *The Art of Forgetting. Disgrace and Oblivion in Roman Political Culture*, Studies in the history of Greece and Rome, Chapel Hill: 2006.
- Flower, Harriet I., “Rethinking "Damnatio Memoriae": The Case of Cn. Calpurnius Piso Pater in AD 20”, *Classical Antiquity*, Vol. 17, No. 2, 1998, 155-187.
- Heathcote, Nigel James, *Damnatio Memoriae and Exemplarity in Imperial Rome: From the Julio-Claudians to the Severans*, The University of Warwick Department of Classics and Ancient History, In Fulfilment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in Classics and Ancient History Volume 1 of 2, 2020.
- Hedrick, C. W., *History and silence. Purge and rehabilitation of memory in late antiquity*, Austin: 2000.
- Huet, Valérie, “Images et *damnatio memoriae*” *Cahiers du Centre Gustave Glotz*, Vol. 15, 2004, 237-253.
- Hughes, Jessica, “Memory and the Roman Viewer: Looking at the Arch of Constantine”, *Memoria Romana: Memory in Rome and Rome in Memory*, ed. Karl Galinsky, *Memoirs of the American Academy in Rome*. Supplementary Volumes, Vol. 10, 2014, 103-117.
- Joseph, Arturo, “The Survival of the Damned: a Case Study of the *Damnatio Memoriae*”, *Tabanao Tablan III*, 2020, 121-137.
- Kinney, Dale, "Spolia. *Damnatio*" and *renovatio memoriae*", *Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. 42, 1997, 117-148.
- Kolega, Marija, “Primjer *damnatio memoriae* u Enoni: Kaligula / August”, *Ars Adriatica* 7, 2017, 15-28.
- Krüpe, Florian, *Die Damnatio memoriae: Über die Vernichtung von Erinnerung. Eine Fallstudie zu Publius Septimius Geta (189 - 211 n.Chr)*, Gutenberg: 2011.
- Kubala, Agata, “*Damnatio memoriae* and Roman imperial art”, ed. Agnieszka Kluczevska-Wójcik & Jerzy Malinowski, *Politics of Erasure from "Damnatio Memoriae" to Alluring Void*, Vol. XIII, Warszawa, 2014, 15-25.
- Magdy, Heba, “*Damnatio Memoriae* in Graeco-Roman Egypt”, *International Journal of Humanities, Arts and Social Sciences*, 3(2), 2017, 78-97.
- Moyer, Ian, S., Court, "Chora", and Culture in late Ptolemaic Egypt”, *The American Journal of Philology*, Vol. 132, No. 1, 2011, 15-44.
- Omissi, Adraost, “*Damnatio Memoriae* or *Creatio memoriae*?: Memory Sanctions as Creative Processes in the Fourth Century AD”, *The Cambridge Classical Journal* 62, 2016, 170–199.
- Östenberg, Ida, “*Damnatio Memoriae* Inscribed: The Materiality of Cultural Repressions”, ed. Andrej Petrovic, Ivana Petrovic, Edmund Thomas, *The*

Materiality of Text- Placement, Perception, and Presence of Inscribed Texts in Classical Antiquity, Brill. Leiden. Boston, 2019, 323-347.

Petersen, Lauren Hackworth, "The Presence of "Damnatio Memoriae", *Roman Art, Notes in the History of Art*, Vol. 30, No. 2, 2011, 1-8.

Pollini, John, "Damnatio Memoriae in Stone: Two Portraits of Nero Recut to Vespasian in American Museums", *American Journal of Archaeology*, Vol. 88, No. 4, 1984, 547-555.

Radice, Betty, "Pliny and 'Panegyricus'", *Greece & Rome*, Vol. 15, No. 2, 1968, 166-172.

Tacoma, Laurens E., *Roman Political Culture: Seven Studies of the Senate and City Councils of Italy from the First to the Sixth Century AD.*, Oxford: Oxford University Press, 2020.

Tamer, Diler, *Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coercendis*, İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.

Varner, E. R. , "Portraits, Plots, and Politics: "Damnatio memoriae" and the Images of Imperial Women", *Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. 46, 2001, 41-93.

Varner, E. R. , "Punishment after death: mutilation of images and corpse abuse in ancient Rome", *Mortality*, Vol. 6, No. 1, 2001, 45-64

Varner, E. R., *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, Monumenta Graeca et Romana, Leiden, Boston: 2004.

Yakut, Ayşe "Dion Khrysostomos'un Söylevlerinde «Roma İmparatoru»na İlişkin Terminolojisi", *Archivum Anatolicum*, 14/2, 2020, 361-378.